

Haritalarda İzmir

Büyük şairimiz Cahit Külebi, "Atatürk'e Ağıt" şiirinde "İzmir'in denizi kız, kızı deniz; Sokakları hem kız kokar hem deniz" demiş.

İnsanoğlu fotoğrafı rüyasında bile görmemişti ama mağara duvarlarına resimler, haritalar çiziyordu. Harita, ilk insanın dolaştığı yerleri, gördüklerini akılda tutabilmek, belki kendisinden sonra geleceklere de aktarabilmek için geliştirdiği bir kayıt biçimiydi. Hâlâ da öyledir. Her ne kadar şimdi uzaydan çekilen fotoğraflar varsa da sonunda bu fotoğraflar da haritalara dönüştürülüp, örneğin bugün teknelerimizin olmazsa olmazı, "chartplotter"larımızda yerlerini alıyorlar. Kıssadan hisse: Demek ki insan fotoğrafsız

yapabiliyor ama haritasız yapamıyor. Yapamaz da. O kadar yapamaz ki, bütün GPS'lerin ve Chartplotter'ların el kitabında, "Bu alete güvenmeyin. Gözünüz haritanızda, pusulanızda olsun" uyarısı vardır.

Ben, ister basit bir arazi krokisi olsun ister özellikle bazı Antik Çağ ve geçmiş yüzyılların haritaları gibi adeta bir yeri her özelliği ile fotoğraf gibi resmeden haritalar gibi olsun, haritalara bakmaya bayılırım. Haritalar beni alıp başka dünyalara götürür. Geçmiş yüzyıllarda, hatta Antik Çağ'da çizilmiş öyle haritalar vardır ki en

Ahmet Süha Umar
suha.umar@gmail.com

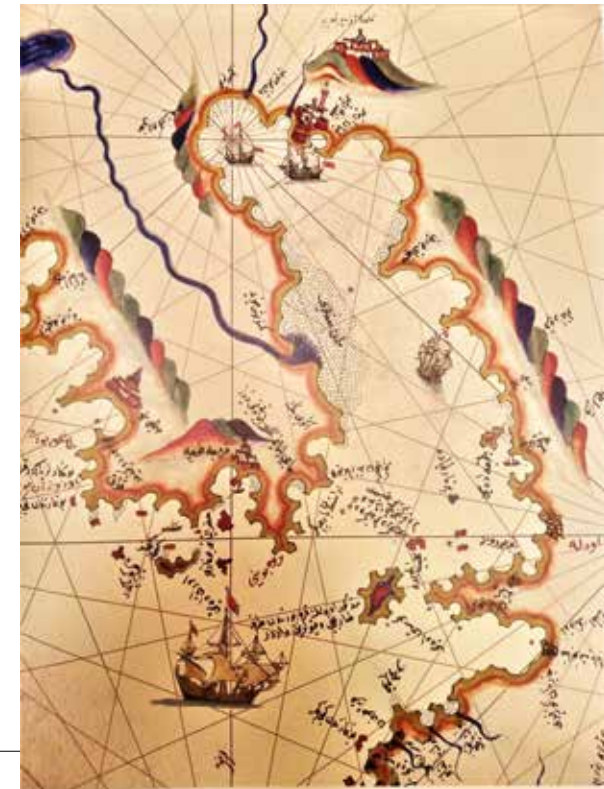
değerli tablodan bile güzeldir. Piri Reis'in 1513 Dünya Haritası böyledir örneğin. Mürsiyeli İbrahim'in 1461 yılında çizdiği Akdeniz Haritası da. Bu iki harita, evimin en güzel köşesinde yıllardır asılı durur. Önlerinden her geçişimde, hatta zaman zaman sırf onları görmek için o köşeye gittiğimde, ilk kez görüyormuş gibi durup, uzun uzun bakarım.

MİTOLOJİ VE TARİH DOLU

Kentlerin haritaları vardır. İnsan bakmaya doyamaz. İstanbul haritaları gibi. Binlerce yıllık tarihi "Altın Post"un peşindeki Jason ve Herkül dâhil arkadaşları Arganot'lardan tutun da, tarihin gördüğü en büyük imparatorluklardan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya, İstanbul'u işgale gelen İtilaf Donanması'na kadar gelenin geçenin saymakla bitmediği. Boğaz gibi bir gerdanlığı olan İstanbul haritaları. Ama kent haritaları dendiğinde benim aklıma ilk gelen, kentim İzmir'in haritalarıdır.

Strabon gibi Antik Çağ coğrafyacılarının, "Akdeniz'in en güzel kenti" unvanına layık gördükleri İzmir, Büyük İskender'in av sonrası daldığı uykudan uyanınca, Kadifekale (Pagos Dağı) eteklerinde yeniden kurulmasını emrettiği, Ege'nin incisi İzmir. O Ege ki başlı başına bir tarih, tek başına mitolojidir. Edebiyat tarihinin rakipsiz en muhteşem iki eseri İliada ve Odissea'nın yaratıcısı, kör şair Homeros'un ve daha nice yazarın, filozofun, bilginin kenti. "Gavur İzmir" diye ad takılan ama Maşatlık Mitingi ve gazeteci Hasan Tahsin'in "İlk kurşun"u ile Kurtuluş Savaşı'nın ateşini yakan; "Kemal'in askerleri"nin Yunan istilacıları denize

Izmir Körfezi. Piri Reis Kitab-ı Bahriye

döktüğü muhteşem kent. İşte ben bu kentin haritalarına bakmaya doyamam.

Aslında İzmir haritaları benim kafamda hep çizilidir. Yıllarımı geçirdiğim, karış karış dolaştığım İzmir Körfezi'nin, körfezi çevreleyen, her karışı tarih ve mitoloji kokan toprakların haritaları hep gözümün önündedir.

Gediz Nehri'nin(Hermos) getirdiği alüvyonlarla dolup, İzmir'in ünlü balığı çıpra'nın (çipura) yatağı haine gelen Çamaltı Tuzlası'ndan adını İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard'dan (Coeur de Lion) aldığı rivayet olunan Kordon'a; kentin ilk yerleşim yeri, Meles Çayı'nın kıyısındaki Bayraklı'dan şimdi denizden epey içeride, Şadırvanaltı camii mevkiinde hâlâ, bir zamanlar gemilerin bağlandığı anelelerin kalıntılarına rastlanan Eski Liman'a; Yunan'ın peşindeki Sarı Paşa'nın soluklanmak için durduğunda kahvesini şekerli istediği için Kahveci Efe'nin düşlerini yerle bir ettiği Belkahve'ye; oradan Kadifekale'ye, kenti koruyan Sancak Kale'ye; Antik Çağ'ın Klazomenai'si, Urla Karası üzüümü ve şarabı ile ünlü Urla'ya; koca bir Osmanlı Donanması'nın, Rus Donanması tarafından baskınla yakıldığı Çeşme'ye ve nihayet Karaburun'a, oradan Çandarlı Körfezi'ne kadar bütün buraların haritaları, okumakla da anlatmakla da bitmeyecek kadar hikâye içerir.

PİTORESK BİR DENİZ KENTİ

Peki bütün bu İzmir haritalarını, hatta daha nicelerini kimler çizmiştir? Kimler çizmemiştir ki? Ve ne kadar çok ve değişik İzmir haritası çizilmiştir tarih boyunca. Ben de Boyut Yayıncılık sahibi, dostum Bülent Özukan'ın çok kısa süre önce bana, adıma imzalı ve özel mühürlü, "Tarihte İzmir Haritaları"¹ kitabını gönderdiğinde fark ettim. Kitapta beni adeta mest eden bazı haritalara geçmeden, Özukan'ın bu muhteşem kitabının önsözünde kaleme aldığı, aşağıdaki sözlerini not edelim.

"Haritalar, keşfedilmeyi bekleyen, ayrıntılarında müthiş bilgiler gizleyen, çok önemli kültür ürünleridir. Şifrelerini çözmek çok keyif verici olabiliyor. Büyük boy basıldıklarında barındırdıkları gizemli bilgileri cömertçe sunuyorlar... Symirna'nın (İzmir) mitolojik anlatımlarla antik dönemini de gün ışığına çıkaran ..., bazıları ilk defa yayımlanan en güzel haritalara sahip.

Izmir Körfezi haritası.

... "Tarihte İzmir Haritaları" kitabı, dünyanın resmedilmeye değer Pitoresk kentlerinden İzmir'in... "

Evet İzmir, resminin çizilmesini fazlasıyla hak eden pitoresk bir deniz kentidir. Hatta deniz kentlerinin en önde gelenlerindendir. Tarih boyunca da hep böyle olmuştur. O kadar deniz kentidir ki, büyük şairimiz Cahit Külebi, "Atatürk'e Ağıt" şiirinde, "İzmir'in denizi kız, kızı deniz; Sokakları hem kız kokar hem deniz" diyerek hem duygularını hem İzmir'in deniz olduğunu pek güzel anlatmıştır. Konuyu dağıttık, İzmir'e ve haritalarına dönelim.

Eski gezginler bugünkü kadar şanslı değillerdi. Her gördüklerini, gittikleri, gezdikleri yeri anında fotoğraflayacak cep telefonları yoktu. O nedenle ki biraz yeteneği olanlar, gördüklerini çizimlere, resimlere dökmüşler. Bunu da en çok, resmi çizilmeye layık kentlerde yapmışlar. İyi de etmişler çünkü böylelikle bütün o, bazı hallerde binlerce yıl öncesinin ne yazık ki pek çoğu o haliyle günümüze ulaşamamış özellikleri, güzellikleri kayda geçirebilmiş, kâğıda dökülebilmiş.

İzmir'in ilk haritalarından birini, bizim Batlamyus diye bildiğimiz Ptolemaios çizmiştir. Ta MS 150 yılında. İnsan baktıkça düşlere dalar. Kuzeyde "Hiperboreanlar" ve "Gece Tarafı", güneyde "Gündüz Tarafı" ve "Pigme"ler. O tarihte bilinen dünyanın etrafı "Okyanus

Irmağı" ile çevrilidir. O zamanlar Dünya'nın ancak çok küçük bir bölümü biliniyordu. O dünya "Okyanus Irmağı"nın ortasında kalmıştı. Ve İzmir, Batlamyus'un o küçücük haritasında bile yer alacak kadar önemliydi, biliniyordu. Sonraki yıllarda dünyanın etrafındaki bu "Okyanus Irmağı"nın yerini, keşfedilmemiş/Bilinmeyen bölgeler, "Terra Incognita" aldı ve bu epey yakın zamanlara kadar böyle devam etti.

TABULA PEUTINGERIANA VE GEOGRAPHIKE HYPHEGESIS

İzmir'in bilinen ilk haritası çok daha eski tarihe gider. İzmir, Romalı komutan Agrippa döneminde (MÖ 63-18) geliştirilmeye başlayan, "Tabula Peutingeriana" olarak bilinen bir haritada bile imparatorluğun önemli kentlerinden biri olarak yer alır. Yani yaklaşık 2100 yıl önce. 7 metre uzunluğunda ve 35 cm genişliğindeki bu haritanın tek örneği, Viyana Devlet Kütüphanesi'ndedir.

İzmir, İstanbul-Topkapı Sarayı'nda bulunan ve dünyanın ilk atlası sayılan, Batlamyus'un "Geographike Hyphegesis" el yazması kitabında da yer alır. Bu kitap Fatih Sultan Mehmet'in emriyle, "Kitab-ül-cografiya fi'l-ma'mure mine'l-arz" adıyla, Trabzonlu Georgios Amyrates ve oğlu tarafından Yunancadan çevrilmiş, haritalar da yeniden çizdirilmiştir.

Harita ve haritacılık, Piri Reis olmadan eksik kalır. İzmir haritaları da. Nitekim İzmir Körfezi'nin en renkli ve güzel haritalarından birini Piri Reis, Kitab-ı Bahriye (1521) için çizmiş ve Körfezi, bütün ayrıntısıyla, uzun uzun anlatmıştır.² Piri Reis'ten sonra, İzmir haritası çizen, sıradaki Türk haritacıları arasında, Ali Macar Reis ve Kâtip Çelebi gelir.

İzmir tütün dikim haritası. 1925

Bu 16. yüzyıl Türk haritacılarının ayrıntılı Ege ve İzmir haritaları vardır. Kitabının kapağının içinde, “Bu harita Ali Macar’ındır. Gaflet olunmaya” notu bulunan Ali Macar Reis’in haritası, İzmir’in yer aldığı en eski Osmanlı haritalarındandır. Kâtip Çelebi’nin, “Cihannüma” isimli kitabında yer alan haritaların birçoğu ise Çelebi’nin kendi çizimi değildir. Matbaa baskısı, 1732 yılında İbrahim Müteferrika tarafından hazırlanırken, Müteferrika tarafından eklenmiştir. Belki de Ali Macar Reis kitabına “bu harita benimdir ha!” notunu koyarken, Müteferrika’ya bir mesaj veriyordu. Kim bilir?

İZMİR’İN PEK BİLİNMEYEN HARİTALARI

İzmir haritaları, kentin yakın zamanlar tarihine de ışık tutar. Bu haritaların bazılarını gördüğümüzde şaşar kalırsınız. “O konunun veya işin de haritası mı olurmuş?” dersiniz. Ama olur. Bakın anlatayım.

Örneğin, İzmir’in bir “Düyün-ı Umumiyye Haritası” olacağı hiç aklınıza gelir miydi? Var. Borçlarını ödeyemeyen Osmanlı Devleti’nin gelirlerine el koyan Düvel-i Muazzama, İzmir’in gümrük gelirlerini belirleyebilmek ve izleyebilmek için böyle bir harita hazırlamıştır.

İzmir’in tuz haritaları da var. Var çünkü Osmanlı borçları, Ege’nin

İzmir şarap haritası

tuzları ile ödeniyordu. Daha başta yazmıştım. Benim için çıpra yatağı olan İzmir, Çamaltı Tuzları’ndan çıkarılan tuz gelirleri, Osmanlı borçlarının ödenmesinde önemli bir yer tutuyordu. O nedenle de tuzların haritası vardı.

Yaşı benim kadar olanlar, “Reji” sözcüğünü anımsarlar. Bu sözcük, “Memalik-i Şahane Duhânları Müşterekü’l Menfaa Reji İdaresi”nin kısaltılmışıdır. Kırım Savaşı borçları ödenemeyince, Osmanlı’nın, tuz, tütün ve kahve gelirlerini 30 yıllığına devrettiği, üç bankanın oluşturduğu kurumu anlatır “Reji” sözcüğü. Ve işte bu nedenledir ki, İzmir ve Ege’de tütün dikim alanlarının haritası da çizilmiştir. Bununla da kalmamış, Akdeniz’de tütün ticareti rotalarını gösteren haritalar da hazırlanmıştır. Bitmedi.

İzmir’in şarap haritası bile var. Nasıl olmasın ki? Yaşlı Plinius (Pliny the Elder), “Ana Tanrıça Tapınağı’na yakın

İzmir Tuzları Haritası

Düyün-ı Umumiyye İzmir Haritası

bir yerde üretilen Pramnos şarabı Smyrna’dan gelmektedir.” der. Plinius’un sözünü ettiği Ana Tanrıça Tapınağı, Kadifekale’deki Artemis Tapınağı’dır.

Ayrıca daha 1845 yılında, Thomas Abel Brimage Spraat tarafından çizilmiş, jeolojik yani deprem haritası da var.

Bugün “cruise” olarak bilinen ve giderek rağbet gören gemi turlarının 19. yüzyıldaki öncülerinin ilk ve önemli durağı İzmir’dir. Bunu Cook Turları adlı şirketin hazırladığı, 1869 tarihli haritadan anlıyoruz. İzmir’in Alman, Fransız, İtalyan, Hollandalı haritacılar, gezginler tarafından çizilmiş haritaları var. İzmir haritalarının her biri ayrı bir yazıyı hak edecek değerdedir.

ATATÜRK-TRIKOPIS VE İZMİR

Doğu’nun (Levant) en iyi limanlarından biri olarak ün yapan İzmir Limanı’nın bile tek başına sayısız haritası var. Demiryolları, telgraf haritaları var. Ve bütün bu haritalarda mutlaka deniz var, Ege var, Ege Adaları var, Akdeniz var. Dedim ya, İzmir deniz demektir. Deniz de İzmir. Büyük Önder Atatürk’ün, Yunan işgal ordularının Başkomutanı Trikopis’e, “Kordon’da oturup gün batımını seyrederek bir kadeh rakı içmediysen İzmir’i neden almaya çalışıyordun?” demesi her şeyi anlatıyor. Fazla söze ne gerek? Ne İzmir biter ne İzmir’in haritaları.

Bülent Özukan kitabının bir yerinde teşekkürlerini sıralamış ve sözlerini; “Son teşekkürüm de doğduğum kent İzmir’e. Böyle güzel bir coğrafyada bana kucak açtığı, liseyi bitirinceye kadar mükemmel bir eğitime yetiştirdiği;... ilk aşklarımı yaşattığı için.” diye bağlamış. Bu sözlere ben de aynen katılıyorum. Bana, benim kentim İzmir’i bu kez haritalarla ve haritalarda böyle güzel anımsattığı ve yaşattığı için Bülent Özukan’a ayrıca bir teşekkür borçluyum vesselam. ✿

Dipnotlar

1. Tarihte İzmir Haritaları. Bülent Özukan. Boyut.
2. Bkz. Kitab-ı Bahriye’nin Dümen Suyunda 31. İzmir Körfezi ve Karaburun Kıyıları. YACHT Türkiye. Şubat 2016